

Neki unutrašnji i međunarodni aspekti i implikacije promene federalne strukture SSSR-a

Mr VLADIMIR VEREŠ

Glavna posledica svega što se dogodilo u Sovjetskom Savezu u avgustu 1991. jeste znatno ubrzan i dinamiziran proces raspleta društvene krize u zemlji. Gledano dugoročno, radi se o procesima koji su bili neizbežni i nezaustavljivi, tj. oni bi se dešavali i da nije bilo pokušaja prevrata u avgustu. Međutim, taj događaj poslužio je kao katalizator, promenio je dinamiku raspleta sovjetske krize i uneo nove forme i metode razrešavanja izuzetno komplikovane situacije u sovjetskom društvu. Najzad, doprineo je ubrzanom i radikalnom redefinisaju same sovjetske države kao zajednice naroda i republika. Specifičnost nastale situacije je u tome da su, s jedne strane, veoma ubrzani i radikalizovani dezintegrativni procesi u SSSR-u, ali je, s druge strane, veoma brzo preovladala svest o neophodnosti da se izbegnu anarhija i definitivni raspad.

Sovjetske republike su se našle u procesu između rešenosti da se iskoristi nastala situacija radi što većeg osamostaljivanja i objektivnih, teško savladivih prepreka u ekonomskoj i vojnoj sferi, kao i u sferi međunacionalnih odnosa. Tako je rapidna dezintegracija, barem privremeno, zaustavljena na minimalnom nivou zajedničkih interesa, ali uz velike neizvesnosti vezane za budućnost.

Posledice i uticaj dezintegracije SSSR-a i formiranja novog konfederativnog saveza na toj teritoriji, naravno, teško su predvidive. Jasno je jedino to da je promenama u SSSR-u definitivno završen posleratni međunarodni poredak u Evropi i da SSSR prestaje da bude supersila prema „klasičnom“ kriterijumu. Njegovo ponašanje moglo bi biti predvidljivo ukoliko bi se savez održao tako da savezni organi ipak presudno utiču na glavne spoljnopolitičke korake zemlje. U tom slučaju spoljna politika SSSR-a biće usmerena, pre svega, na obezbeđivanje što povoljnijih uslova za unutrašnje radikalne reforme.

Ukoliko dođe do dalje dezintegracije SSSR-a, a posebno do stvaranja novih nezavisnih država, moguće su i ozbiljnije komplikacije. Najrealnija varijanta daljeg razvoja, međutim, negde je između očuvanja saveza i potpune dezintegracije. Ukoliko ne bi došlo do temeljnijih potresa ili sukoba, moglo bi se očekivati da se posle neizbežnog perioda afirmisanja „nove nezavisnosti“ u republikama jasnije definišu i iskristališu realni vitalni interesi.

Među tim problemima osnovno je pitanje buduće politike i ponašanja Rusije. Od orijentacije ruskog rukovodstva, pozicije Jeljcina i njegovih odnosa sa Gorbačovim, kao i od odnosa političkih snaga u Rusiji, odlučujuće će zavisiti samo formiranje, a pogotovu dalji razvoj novog saveza država.

Uvodne napomene

Osnovna posledica svega što se dogodilo u Sovjetskom Savezu u avgustu 1991, tačnije u periodu od 19. do 21. avgusta, jeste ubrzan rasplet društvene krize u zemlji, koji bi, inače, bio znatno sporiji i postepeniji. Naime, svi politički, ekonomski i drugi tokovi u sovjetskom društvu naglo su ubrzani i čvor protivurečnosti se sada mnogo više preseca nego raspliće. To se, pre svega, odnosi na buduće uređenje zemlje kao višenacionalne zajednice, kao i na prirodu i karakter njenog političkog sistema. U krajnjem, snage koje su pokušale da u avgustu izvedu puč dovele su do rezultata koji je sasvim suprotan njihovim prvobitnim namerama: ne samo da nije sprečen već je i ubrzan raspad zemlje u njenoj dosadašnjoj formi. Zatim, Komunistička partija Sovjetskog Saveza (KPSS) sasvim je odbačena na margine političkog života, dok su snage koje su joj se politički suprotstavile dobile značaj i uticaj za koji bi se najverovatnije morale mnogo duže boriti da nije bilo avgustovskih događaja. Najzad, veoma je ubrzan i radikalizovan proces reformisanja značajnih društvenih struktura, kao što su armija, služba unutrašnjih poslova i organi bezbednosti. Pri tome, gledano dugoročno, radi se o procesima koji su bili neizbežni i nezaustavljivi, tj. koji bi se razvijali i da nije bilo pokušaja prevrata u avgustu. Međutim, taj događaj poslužio je kao katalizator, promenio je dinamiku rasplesa sovjetske krize i uneo nove forme i metode razrešavanja izuzetno komplikovane situacije u sovjetskom društvu. Najzad, on je doprineo ubrzanom i radikalnom redefinisanju same sovjetske države kao zajednice naroda i republika. To je, za sada, i najvidljivija posledica avgustovskih događaja, a ona, ujedno, najviše utiče i na međunarodni status i spoljnu politiku zemlje.

GORBAČOVLJEVA SREDNJA LINIJA

U periodu posle 1985. godine postajalo je sve jasnije da SSSR može opstati samo uz temeljito redefinisanje svoje federalne strukture. Međutim, porast nacionalizma i separatizma u gotovo svim republikama izbacio je na površinu brojne ekstremne stavove koji bi vodili potpunom razbijanju zemlje

i njenoj podeli na više nezavisnih država. S druge strane, deo državnog, partijskog i privrednog aparata nastavio je da insistira na velikodržavnom i imperijalnom pristupu, oličenom u strogo centralizovanom upravljanju političkim i ekonomskim tokovima, što je dolazilo u sve veći raskorak sa stvarnošću. Predsednik Gorbačov se, uglavnom, držao srednje linije, pokušavajući da pomiri radikalne političke promene sa zadržavanjem osnovnog federalnog okvira zemlje koji je nasledio. On je bio spremniji da prihvati promene političkog i ekonomskog sistema nego federalne strukture, ne želeći da bude lider koji je predsedavao dezintegraciji Sovjetskog Saveza. Međutim, najmanje dva činioca su onemogućila da se SSSR očuva u dosadašnjim okvirima: prvo, politička demokratizacija, glasnost i ukidanje monopola KPSS omogućili su izbijanje u prvi plan međunacionalne i međurepubličke protivurečnosti, a pre svega suprotnosti između „centra“ i republika, koje su ranije bile veštački potiskivane, skrivane i prećutkivane. To je posebno izraženo u baltičkim republikama, koje su pod pritiskom pripojene SSSR-u 1940. godine i u kojima se, bez obzira na represije i ideološku indoktrinaciju, nikada nije formiralo istinsko osećanje pripadnosti sovjetskoj državnoj zajednici. Drugo, veoma veliki uticaj na pravce rešavanja krize sovjetskog federalizma imala su politička raspoloženja u Rusiji (RSFSR), gde, suprotno nekim očekivanjima (posebno inostranih posmatrača), nisu preovladala raspoloženja da se po svaku cenu očuva „centar“ preko kojeg bi Rusija odlučujuće uticala na druge republike. Naprotiv, posle izbora Borisa Jeljcina za predsednika Rusije, upravo je ta republika podržala zahteve baltičkih republika za nezavisnošću, kao i drugih za većom samostalnošću. U vezi s tim, stav Jeljcina je bio liberalniji i fleksibilniji nego stav Gorbačova. To je, pre svega, bilo u funkciji osamostaljivanja same Rusije, ali je objektivno stvorilo manevarski prostor drugim republikama da se distanciraju od „centra“ bez bojazni da će uslediti pritisak Rusije.

Gorbačov je u takvoj situaciji dugo pokušavao da manevriše u odnosu na republike, kombinujući liberalan pristup sa povremenim zaoštavanjima, ali sa konačnim ciljem da ipak ne dopusti dezintegraciju zemlje, pa čak ni odvajanje baltičkih republika. U vođenju takve politike pokušao je da pomiri

interese konzervativnih krugova i radikalnih demokrata i pronađe srednju liniju, koja bi se oslonila na proces političke demokratizacije i ekonomske reforme, ali ne bi dovela do antagonizma moćnih struktura vezanih za partijski i državni aparat. U osnovi takve politike bilo je shvatanje da su duboke promene u društvu neophodne, ali da većina stanovništva nije spremna da odmah prihvati sve bolne posledice radikalnih reformi, pre svega ekonomske. Takva Gorbačovljeva politika se u mnogim delikatnim i kriznim trenucima pokazala kao dovoljno realna i pragmatična. Činjenica je da je SSSR, zahvaljujući takvoj politici, u nekoliko navrata izbegao oštre unutrašnje konflikte, pa i građanski rat. S druge strane, stalni kompromisi su doprineli da se zakasni sa preduzimanjem nekih veoma značajnih mera i akcija. To se posebno odnosi na sferu međunacionalnih i međurepubličkih odnosa. Da je republikama još u početku „perestrojke“, tj. pre tri – četiri godine, ponuđen savezni ugovor kojim bi se formirala neka vrsta labave ili asimetrične federacije, ili neka vrsta konfederacije, postojala bi velika mogućnost da sve republike ostanu na okupu – osim eventualno baltičkih – i da, pri tome, „centar“ ipak zadrži brojne značajne kompetencije. Međutim, ta je prilika propuštena, a što je vreme više odmicalo sprečavanje dezintegracije je postajalo sve teže. Rukovodstvo u Moskvi je pokušalo da nađe rešenje u potpisivanju saveznog ugovora, kojim bi se još mogli očuvati barem neki elementi saveza, koji je bio predviđen za potpisivanje 20. avgusta 1991. godine.

U međuvremenu, znatno je zaoštrena polarizacija političkih snaga u SSSR-u i prostor za kompromise je veoma sužen. Posle ubedljive pobede Jeljcina na izborima za predsednika Rusije i raskola u redovima KPSS u delu partijskog i državnog aparata i delu armije, procenjeno je da Gorbačov definitivno napušta politiku „srednje linije“ i sklapa savez sa radikalnim reformatorima. Svakako, on je politički uvek bio bliži njima, ali je povukao više taktičkih poteza koji su bili prihvatljivi i drugom krilu u okviru sovjetskih političkih snaga. Sredinom 1991. godine mogućnosti za takvo manevrisanje su iscrpljene. Pošto je, očigledno, procenjeno da bi posle potpisivanja saveznog ugovora bilo teže preduzeti akciju protiv Gorbačova i Jeljcina, te da je sam ugovor neprihvatljiv, konzervativno krilo se odlučilo za mere koje su preduzete dan uoči potpisivanja ugovora.

NOVI KONCEPT REŠAVANJA KRIZE SOVJETSKOG FEDERALIZMA

Posle poznatih zbivanja od 19. do 21. avgusta 1991, odnosno neuspelog pokušaja prevrata, situacija je toliko radikalizovana da je potpisivanje saveznog ugovora koji su izvođači prevrata želeli da spreče, pripisujući mu dezintegrativni karakter, postalo nemoguće jer republike više nisu bile spremne čak ni na takav sporazum. Efekat puča je, dakle, bio potpuno suprotan očekivanom. Događaji u avgustu su zaplašili republička rukovodstva zbog mogućeg povratka centralizma i „čvrste ruke“, a poslužili su i kao dobar povod da se donesu odluke o suverenosti i nezavisnosti, koje bi u slučaju potpisivanja saveznog ugovora imale drugu formu i do kojih bi se došlo sporije i uz ograničenja. Na taj način je *srušen ne samo koncept izvođača prevrata već i Gorbačovljev koncept o novom savezu*. U prvim danima posle neuspeha puča došlo je do anarhične situacije koju je karakterisala serija deklaracija o nezavisnosti i suverenitetu u republikama. Istovremeno, poseban značaj su imali procesi i tendencije u Rusiji, s obzirom na to da su upravo rukovodstva u RSFSR-u, Moskvi i Ljenjingradu, na čelu sa Borisom Jeljcinim, imala presudnu ulogu u zaustavljanju puča. Tih dana, međutim, izražene su i autoritarne tendencije u Jeljcinovom političkom ponašanju. Neki njegovi potezi – pokušaj da preuzme kontrolu nad celokupnim oružanim snagama SSSR-a, zatim deviznim i zlatnim rezervama zemlje itd., znatno su uticali na distanciranje republika kako od ruskog, tako i od „centralnog“ rukovodstva. Taj proces je, međutim, imao dva suprotna efekta. S jedne strane, usledio je talas euforičnih deklaracija o proglašenju nezavisnosti, i to ne samo saveznih republika već i autonomnih republika u sastavu RSFSR-a, a s druge strane, odmah su izbili u prvi plan najveći problemi, koji su zapretili tako ozbiljnim posledicama da se odmah pribeglo mehanizmima pregovaranja i dogovaranja kako bi se sprečili teški konflikti i sukobi. Naime, posle donošenja brojnih deklaracija o nezavisnosti, usledila je izjava rukovodstva Rusije o otvaranju graničnog pitanja, pre svega između Rusije i Ukrajine, i Rusije i Kazahstana. Radi se o problemu koji bi, ako se iskomplikuje, mogao imati nesagledive posledice. Naime, u

Ukrajini živi oko 12 miliona Rusa (od oko 50 miliona stanovnika), a neki delovi Ukrajine pripojeni su toj republici relativno nedavno (Krim 1954. godine, pre toga je bio deo Rusije). Kazahstan je, pak, jedina sovjetska republika u kojoj autohtono stanovništvo (Kazahi) čini manje od 50 odsto stanovništva, dok je broj Rusa u toj republici veoma veliki. *Eventualno novo razgraničenje između tih republika teško da bi bilo moguće bez oružanih sukoba sa nesagledivim posledicama.*

Upravo svest o velikom riziku konfrontacije, kao i sličnost pozicija rukovodstava Rusije, Ukrajine i Kazahstana u vreme avgustovskih događaja i njihove opšte političke orijentacije, omogućili su da napetost do koje je došlo brzo popusti. Naime, odmah je postignut sporazum između Rusije i Ukrajine o tome da se, s jedne strane, poštuju sadašnje granice, a s druge, da se formira neka forma novog saveza, pre svega ekonomskog, koji bi omogućio da se zadrže osnovne političke, ekonomske, kulturne i druge veze koje su između Rusije i Ukrajine i inače veoma snažne. Ta celokupna situacija, iako nije definitivno rešena, dokazuje ozbiljnost problema i činjenicu da postoje politički potencijali i činioци koji mogu rešavati krajnje delikatna pitanja uz pomoć dogovora i kompromisa.

Navedeni događaji, zapravo, bili su uvod u pronalaženje novog koncepta rešavanja krize sovjetskog federalizma. Specifičnost situacije bila je u tome da su, s jedne strane, veoma ubrzani i radikalizovani dezintegrativni procesi u SSSR-u, ali je, s druge strane, veoma brzo preovladala svest da je neophodno izbeći anarhiju i definitivni raspad, jer je kratki period neizvesnosti, pa i haosa u vreme prevrata i odmah posle njega, pokazao sve opasnosti i rizike koji bi se mogli samo još produbiti.

Nesumnjivo, u vreme prevrata osnovna politička figura u SSSR-u bio je Boris Jeljcin, dok su najvažnije strukture činila rukovodstva Rusije, Moskve i Lenjingrada. Jeljcinove pozicije su sada veoma jake. Međutim, posle nekih njegovih poteza, koji su izazvali nepoverenje i zabrinutost u većini republika, bila je stvorena mogućnost za barem delimično obnavljanje uticaja Gorbačova. Naime, i pored izuzetnog jačanja Jeljcinove pozicije, Gorbačov je za većinu republika u prvom periodu posle pokušaja prevrata delovao kao prihvatljivija i pouzdanija ličnost, s obzirom na to da su postojala izvesna podozrenja

oko mogućih Jeljcinovih težnji ka ruskoj dominaciji u novoformiranom savezu suverenih država. Iako se Jeljcinu teško može pripisati nacionalistička orijentacija (posebno kada se ima u vidu njegov stav prema baltičkim republikama), činjenica je da je u veoma komplikovanoj i delikatnoj situaciji kakva je nastala u avgustu učinio neke autoritarne korake koji su otvorili pitanje kakva bi bila politika prema republikama ukoliko bi on u novim odnosima u SSSR-u bio neograničeni arbitar. Stoga je rukovodstvo Rusije, a i on sam, težilo da odmah ublaži takva podozrenja i smanji nepoverenje, u čemu je delimično i uspeło. Pri tome je bilo značajno Jeljcinovo posredovanje između Jermenije i Azerbejdžana u vezi s poznatim problemom Nagornog Karabaha. Ipak, može se tvrditi da je upravo taj izuzetno složeni kompleks međunacionalnih i međurepubličkih odnosa stvorio donekle mogućnost za obnavljanje Gorbačovljeve pozicije i njegov politički povrtak. Međutim, ukupno uzevši, događaji u avgustu stavili su političku perspektivu Gorbačova pod veoma ozbiljnu sumnju.

SAVEZ SUVERENIH DRŽAVA – MINIMUM SAGLASNOSTI

Novi savez, oko kojeg je postignut dogovor odmah posle avgusta, imao bi formu asimetrične konfederacije, odnosno saveza suverenih država. Tekst dogovora postignut između republika može se oceniti kao pokušaj da se postigne minimum saglasnosti i izbegne potpuni razlaz, što je u datom trenutku bilo i jedino realno. Međutim, od početka je postojao značajan raskorak između samog koncepta saveza suverenih država i načina na koji bi on bio ostvaren. Naime, osnovna ideja je očigledno bila u tome da se formira asimetričan konfederalni odnos, tj. da stepen asocijacije republika sa „centrom“ bude različit. Takav pristup bi omogućio da se „privuče“ što veći broj republika. Najznačajniji činilac u tom slučaju je ekonomski, a zatim i etnička izmešanost stanovništva i eventualni problem granica.

Da bi se ocenile dalje perspektive dogovora između republika treba uzeti u obzir i sledeće činjenice, odnosno podatke: izmešanost stanovništva u SSSR-u veoma je ve-

lika. Udeo titularne nacije u stanovništvu republika kreće se od 40 odsto u Kazahstanu do 90 odsto u Jermeniji (u Letoniji, na primer, svega 52 odsto). Rusi čine 22 odsto stanovništva u Ukrajini, 38 odsto u Kazahstanu, 35 odsto u Letoniji i 30 odsto u Estoniji. U baltičkim državama živi oko osam miliona stanovnika, a najozbiljniji pretendenti na potpunu nezavisnost – Gruzija i Moldavija, imaju 5,5 odnosno 4,5 miliona stanovnika u odnosu na 290 miliona stanovnika koliko ima, odnosno koliko je imao SSSR do 6. septembra 1991. godine. Oko 25 miliona Rusa živi izvan Rusije.

Prema ekonomskim podacima, Rusija je najmanje zavisna od međurepubličke trgovine – oko 15 odsto. Za ostale republike međusobna saradnja, a posebno sa Rusijom, veoma je značajna. Međutim, u pojedinim sferama je i Rusija veoma zavisna, jer je opštesavezna podela rada bila takva da se neki artikli ili materijali za celu zemlju proizvode samo u jednoj ili dvema fabrikama koje nisu na teritoriji Rusije. Dalje, u samoj Rusiji neki veoma moćni privredni kapaciteti nalaze se na teritoriji autonomnih republika, kao i nalazišta nafte, zlata itd. (Tatarstan, Baškirija, Jakutija). Od republika koje su već napustile SSSR ili to žele da učine, na primer, baltičke republike su 1990. godine učestvovala u proizvodnji struje u SSSR-u sa tri, a Gruzija i Moldavija sa po jedan odsto. Gruzija je proizvela 0,1 odsto uglja, 0,04 odsto nafte i 0,01 odsto gasa. Baltičke republike i Moldavija ne proizvode ugalj, naftu ili gas.

Već iz tih podataka se vidi da je u SSSR-u postojala velika ekonomska međuzavisnost republika, kao i da bi otvaranje pitanja etničkih granica između republika bilo katastrofalno. Uz to, pitanje „podele“ oružanih snaga i, naročito, nuklearnog naoružanja bilo bi praktično nerazrešivo, a i veoma mnogo bi uticalo na međunarodni položaj zemlje. Armijske jedinice i ratna tehnika nalaze se, naravno, u svim republikama. Nuklearno naoružanje locirano je u Rusiji, Ukrajini i Kazahstanu, dok se objekti raketnih jedinica koje imaju strateški značaj nalaze u svim republikama, osim u baltičkim. Smatra se da su sovjetske oružane snage 1. januara 1990. imale oko četiri miliona ljudi, 1.398 lansirnih rampi interkontinentalnih balističkih raketa, 940 podmorničkih balističkih raketa, 162 teška bombardera i 63.900 tenkova.¹

¹ Videti: „Izvestija“, 6. septembar 1991.

Sovjetske republike su se našle u procepu između rešenosti da se iskoristi nastala situacija za što veće osamostaljivanje i objektivnih, teško savladivih prepreka u ekonomskoj i vojnoj sferi, kao i u sferi međunacionalnih odnosa. Tako je rapidna dezintegracija, ipak, bar privremeno, zaustavljena na jednom minimalnom nivou zajedničkih interesa, ali uz velike neizvesnosti vezane za budućnost. Preovladalo je shvatanje da je „država propala, ali je ostala zemlja koja treba da živi“.² Pomalo je paradoksalan zaključak sovjetskih ekonomista da su zapravo one republike koje su po ekonomskoj strukturi najzaostaliye, ujedno i najsposobnije za izlazak na spoljno tržište. One će lakše naći tržište za svoje proizvode na kojima se specijalizuju, ali će, naravno, biti autsajderi i pašće u zavisnost. Najrazvijenije republike, međutim, imaće najveće teškoće oko osvajanja pozicija na stranom tržištu. Sovjetska industrija je uvek bila pretežno orijentisana na unutrašnje tržište, u čemu može biti i njena snaga, ali i velika slabost. Imajući u vidu da je i inače ekonomska situacija u SSSR-u veoma teška, a u snabdevanju kritična, može se zaključiti da je upravo ekonomski činilac razlog da republike traže forme kakvog-takvog zajedničkog života.

IZMEĐU OČUVANJA SAVEZA I DEZINTEGRACIJE

Posledice i uticaj dezintegracije SSSR-a i formiranja novog konfederativnog saveza na toj teritoriji su, naravno, teško predvidivi, jer je nemoguće prognozirati kako će uopšte teći proces rekonstrukcije SSSR-a. Jasno je jedino da promene u SSSR-u definitivno stavljaju tačku na posleratni međunarodni poredak u Evropi, da SSSR prestaje biti supersila prema „klasičnom“ kriterijumu i da će njegov uticaj u svetu, u smislu prisustva i umešanosti u zbivanja na svim kontinentima – opadati. Osnovno pitanje sada nije hoće li ili na koji način SSSR realizovati svoj međunarodni uticaj, već da li će ta zemlja uopšte opstati i u kojoj formi, odnosno da li će u SSSR-u doći do potresa koji bi poremetili proces oblikovanja novih odnosa u Evropi i svetu. Ponašanje SSSR-a moglo bi biti predvidljivo ukoliko bi u savezu eventualni savezni organi

² Poznati ekonomista Oto Lacis.

ipak imali presudan uticaj na glavne spoljnopolitičke korake zemlje. U tom slučaju spoljna politika SSSR-a bila bi usmerna, pre svega, na obezbeđivanje što povoljnijih uslova za unutrašnje radikalne reforme, i to na već afirmisanoj liniji „novog mišljenja“. Naglasak će biti na odnosima s partnerima koji mogu najviše doprineti ekonomskom oporavku zemlje. Istovremeno, SSSR težiće da zadrži položaj veoma uticajne zemlje, ali na novim osnovama. Umesto direktnog prisustva i uticaja, često i vojnog, sovjetska politika će pokušavati da pronađe načine za konstruktivan politički uticaj, i to koliko je moguće na osnovu konsensusa sa ključnim partnerima. Međutim, sve će to biti podređeno i zavisno od unutrašnjih okolnosti i odnosa političkih snaga u samom Sovjetskom Savezu.

Ukoliko dođe do dalje dezintegracije SSSR-a, a posebno do stvaranja novih nezavisnih država, moguće su i ozbiljnije komplikacije. To se već sada vidi na primeru dveju republika koje žele da se otepe – Moldavije i Gruzije. U Moldaviji se veoma zaoštravaju odnosi između moldavskog stanovništva, s jedne, i ruskog, ukrajinskog i ostalog, s druge strane. Ukoliko bi se pojavila realna perspektiva ujedinjenja Moldavije sa Rumunijom, veoma teško bi se izbegao unutrašnji sukob u Moldaviji. U Gruziji se, uporedo, odvija konflikt između vlasti i opozicije, kao i između „centra“ i autonomnih republika, koje uglavnom ne žele izdvajanje iz SSSR-a. Situacija u Gruziji je uopšte primer stanja do kojeg može dovesti nagli proces ostvarivanja težnje ka nezavisnosti bez neophodnih demokratskih struktura i organa na koje bi se takav proces mogao osloniti. Naime, posle izborne pobeđe nacionalistički lider Gamsahurdija zaveo je totalitarni režim protiv kojeg ustaju i mnogi njegovi bivši saradnici i kojim se umnogome kompromituje sama ideja o samostalnosti Gruzije.

Dalji raspad SSSR-a mogao bi dovesti do jačanja islamskog fundamentalizma u Srednjoj Aziji, Azerbejdžanu i nekim autonomnim republikama Rusije, što bi izazvalo povećan interes, pa i eventualno angažovanje pojedinih susednih zemlja (Turska, Iran, Pakistan). U Ukrajini bi se moglo postaviti pitanje granica sa Rusijom (posebno Krim), kao i razlika između istočne i zapadne Ukrajine, koja je više separatistički nastrojena. Uz to, *s tačke gledišta ove ili one republike, gotovo*

*sve međurepubličke granice u SSSR-u mogu se smatrati spor-
nim.* S druge strane, upravo to može uticati na pojačane
napore da se izbegne postavljanje pitanja granica, što bi moglo
biti veoma značajno u formiranju bar minimalnih konfederal-
nih odnosa.

Pošto su zemlje zapadne Evrope i SAD pokazivale pri-
ličnu uzdržanost i u priznavanju baltičkih država, može se
pretpostaviti da neće žuriti sa priznavanjem drugih pretende-
nata na nezavisnost sve dok, eventualno, ne bude jasna
neizbežnost raspada SSSR-a, i dok to ne priznaju savezni
organi i Rusija. Iako je generalno slabljenje i dezintegracija
SSSR-a uvek bila dugoročni cilj politike Zapada, sada u
mnogim zapadnim krugovima postoji mišljenje da je, s jedne
strane, SSSR već znatno oslabljen i da je izgubio ulogu koju
je Zapad smatrao opasnom i pretećom za svoje interese, a
njegova dalja dezintegracija, s druge strane, izazvala bi veoma
ozbiljne probleme, eventualne sukobe oko granica i uvlačenje
ili bar pokušaje da se mnoge zemlje uvuku u konflikt.

Svakako, takav pristup nije jedini, jer nesumnjivo u
Zapadnoj Evropi i SAD ima krugova koji smatraju da je
interes Zapada u potpunoj dezintegraciji SSSR-a. Međutim,
očigledno je da su događaji došli dotle da bi haotičan raspad
nekadašnjeg rivala iz „hladnog rata“ mogao više štetiti interesu
Zapada nego imati pozitivnih efekata. Takvom shvatanju
doprinosi i iskustvo Jugoslavije, jer bi, po nekim procenama,
u slučaju daljeg komplikovanja situacije u SSSR-u tamo mogao
biti ponovljen „jugoslovenski scenario“, ali u mnogo širim
dimenzijama i sa težim posledicama. Uopšte, može se oceniti
da Jugoslavija efikasno deluje kao „opominjući faktor“ na
političke krugove u sovjetskim republikama kada se radi o
procenjivanju mogućih perspektiva.

Najrealnija varijanta daljeg razvoja je negde između
očuvanja saveza i potpune dezintegracije. Naime, zbog svih
navedenih razloga apsolutna nezavisnost pojedinih republika
biće teško ostvarljiva. Čak i one republike koje takvu nezavi-
snost proglase ostaće u mnogim sferama vezane za druge
delove SSSR-a. Na primer, s obzirom na velike ekonomske
slabosti republika, teško je zamisliti njihovo potpuno finansij-
sko osamostaljivanje, a to je samo jedan od problema.

Savezno rukovodstvo će nastojati da se izbori bar za minimum kompetencija koje bi mu delegirale republike. Ono u tome može delimično uspeti, ne toliko zbog spremnosti republika da se odreknu dela samostalnosti, koliko zbog toga što „centar“ može odigrati ulogu arbitra i koordinatora između Rusije kao najmoćnije republike i drugih saveznih jedinica. Osim toga, bez njega bi se teško očuvao zajednički monetarni, energetska, saobraćajni i drugi sistem. Stoga će glavna karakteristika narednog perioda biti dugotrajno definisanje i razgraničavanje kompetencija između „centra“ i republika, čiji je krajnji ishod veoma neizvestan jer zavisi od brojnih činilaca. Jedan od njih je mogućnost izbijanja međuetničkih i međurepubličkih konflikata, a drugi je teška ekonomska situacija. Ukoliko se ona relativno brzo ne popravi, može doći do izmene u odnosu političkih snaga, odnosno do slabljenja ili raskola u redovima onih koji su izašli kao pobednici u avgustovskim događajima. Takve političke promene uticale bi i na sudbinu saveza suverenih država, tim pre što je u većini republika pojednostavljenim programima nacionalne nezavisnosti data prednost u odnosu na razrađeni program političkog i ekonomskog razvoja.

Ukoliko ne bi došlo do temeljnijih potresa ili sukoba, moglo bi se očekivati da prvo protekne jedan neizbežan period afirmisanja „nove nezavisnosti“ u republikama, posle čega bi se jasnije definisali i iskristalisali realni vitalni interesi, bez zamagljivanja nacionalno-istorijskim temama, mitovima i tradicijama. Tek tada će moći da se odredi jasniji i realniji odnos između „centra“ i republika – ukoliko eventualni ekonomski kolaps i međuetnički konflikt u međuvremenu ne blokiraju celu „konstrukciju“ novog saveza.

Među tim problemima najznačajnija je buduća politika i ponašanje Rusije. Od toga, pre svega, zavisi perspektiva saveza suverenih država, realne kompetencije savezne vlasti i odnos republika prema njoj. Ukoliko bi se manifestovala težnja Rusije za dominacijom, to bi, kao prvo, stvorilo tenziju između rukovodstva Rusije i republika. To bi, u krajnjem, bio put ka raspadu Saveza. Da je pozicija Rusije osnovno pitanje vidljivo je već sada, kada savez suverenih država još praktično nije ni formiran. U rukovodstvu Rusije već postoje kolebanja i nesporazumi oko sporazuma o ekonomskoj zajednici, tj. ima

mišljenja da on ne odgovara interesima Rusije, te da ga treba menjati. Dalje, sa zvaničnog mesta se čula tvrdnja da samo Rusija može biti pravni naslednik Sovjetskog Saveza, što druge republike osporavaju. Iz svega toga može slediti zaključak da će od orijentacije ruskog rukovodstva, pozicije Jeljcina i njegovih odnosa sa Gorbačovim, kao i odnosa političkih snaga u Rusiji, odlučujuće zavisiti formiranje, a pogotovu dalji razvoj saveza suverenih država.

SLIČNOSTI I RAZLIKE SOVJETSKE I JUGOSLOVENSKE KRIZE

Zbivanja u SSSR-u i promene u njegovoj federalnoj strukturi dvojako utiču na Jugoslaviju i rasplet njene krize.

Prvo, promenom spoljne politike SSSR-a i raspadom Varšavskog pakta iz osnova je izmenjen geostrateški značaj Jugoslavije. Ona više ne razdvaja dva vojno-politička saveza, ne graniči se sa članicama oba pakta, niti predstavlja ideološko-političku „sivu zonu“. Osnovni interes obe supersile u odnosu na Jugoslaviju ranije je bio, pre svega, u tome da ona ne padne pod uticaj druge strane. Sada SSSR nema pretenzija, a ni potencijala i mogućnosti da ostvari poseban uticaj u Jugoslaviji. Ideološka komponenta – proširenje „socijalističke zajednice“ – sasvim je izgubljena, dok se osnovni strateški interes svodi na napor da se očuva sam Sovjetski Savez, a ne da se, eventualno, stekne pozicija i ostvari prisustvo u nekom drugom delu Evrope ili sveta.

Sve to, međutim, ne znači potpuno dezangažovanje SSSR-a, već jedan duži proces redefinisanja njegove pozicije u odnosu na raniji interes koji je imao kao supersila. SSSR – ukoliko se održi bar kao konfederativni savez sa relativno centralizovanom spoljnom politikom – neće želiti da se odrekne svih atributa velike sile, ali će pokušati da ih realizuje drugim sredstvima i sa drugačijim prioritetima. S obzirom na to da činilac sovjetskog vojnog prisustva ili ekonomske pomoći rapidno gubi na značaju, afirmisaće se sovjetsko političko prisustvo kao zemlje koja, recimo, može biti posrednik ili katalizator u slučaju konflikata, ili koja može doprineti rešavanju pojedinih problema, posebno tamo gde je tradicionalno

imala interese. Tako bi mogla biti usmerena i sovjetska politika prema Jugoslaviji, naročito s obzirom na činjenicu da međunarodni aspekt jugoslovenske krize sadrži elemente koji su od značajnog interesa za SSSR i u čijem je kreiranju on učestvovao (delovanje Nemačke, za čije ujedinjenje SSSR ima naročite zasluge, aktivnosti Austrije, čiju neutralnost garantuje i SSSR itd.). Dakle, sledi aktivnost SSSR-a na novim osnovama, uz stalno traženje dodirnih tačaka sa SAD i Zapadom, ali sve to zavisi, pre svega, od unutrašnjih okolnosti, odnosno od mogućnosti da SSSR uopšte bude aktivan.

Drugo, postoji aspekt identifikacije jugoslovenske krize sa sovjetskom. Dublja analiza bi pokazala da, pored mnogih sličnosti, postoje i veoma važne razlike, koje, u krajnjem, čine svaku uporednu analizu ograničenom. Osnovna razlika je u tome da je u krizi sovjetskog federalizma prisutniji politički činilac, odnosno činilac istinske duboke promene političke prirode sovjetskog društva. Iako međunacionalni odnosi, pa i konflikti, imaju izuzetno veliki značaj, osnova sovjetske krize je u sukobu različitih političkih orijentacija vezanih za presudne pravce daljeg razvoja zemlje. Uostalom, i rasplet dramatičnih događaja avgusta 1991. odigrao se, najvećim delom, u okvirima jedne republike i jedne nacije. Proces nacionalnog buđenja i osamostaljivanja, kao i zahtevi i pretenzije za nezavisnošću i samostalnošću sovjetskih republika, tesno su vezani za političku transformaciju sovjetskog društva.

Jedan od razloga za takvu situaciju je način nastanka sovjetske federacije, a pre toga ruske imperije. Radilo se, naime, o dugom procesu proširivanja teritorije, odnosno pripajanja novih zemlja, i to pod različitim okolnostima – i dobrovoljno i nasilno. U tom smislu se stvaranje SSSR-a bitno razlikovalo od formiranja jugoslovenske države 1918. godine. U Jugoslaviji ne postoji bročano i teritorijalno dominantna nacija u onom smislu u kojem su to Rusi u SSSR-u. Osim toga, u Jugoslaviji nema teritorija nasilno pripojenih u okviru podele sfera uticaja kao što je to bio slučaj sa baltičkim republikama, koje imaju sasvim drugi pravno-politički i istorijski osnov za otcepljenje nego bilo koja jugoslovenska republika. Najzad, istorijska iskustva naroda koji sada žive u SSSR-u ukazuju na stalne sukobe (između Jermena i Azerbejdžanaca), ali i odnose između velikih naroda koji praktično nikada nisu

međusobno ratovali (Rusi i Ukrajinci itd.). Gradanski rat 1917–1922. godine bio je političkog, a ne međunacionalnog karaktera. Takve istorijske okolnosti pružaju barem početne mogućnosti za miran dogovor naroda i republika, naročito onih najbrojnijih. Primer za to su do sada postignuti rezultati u sporazumevanju između Rusije i Ukrajine, naročito kada je u pitanju granica.

*

U sovjetskim političkim i naučnim krugovima postoji i mišljenje da bi koncept asimetrične federacije ili konfederacije, sa različitim stepenom asocijacije između pojedinih federalnih (konfederalnih) jedinica sa centrom, mogao biti barem približan model i za rešavanje jugoslovenske krize. Naime, polazi se od shvatanja da bi i u SSSR-u potpuno odvajanje većine republika otvorilo praktično nerešiva granična pitanja i dovelo do potpunog ekonomskog kolapsa, te da je jedini način da se to izbegne kompromis koji će sprečiti potpunu secesiju, ali i garantovati granice i zajednički ekonomski prostor. Pri tome je asimetrija jedan od osnovnih principa, jer među republikama ne postoji isti stepen zainteresovanosti za savez i zajedničke funkcije. Očigledno su se, pod pritiskom težnji za nezavisnošću, one snage koje žele da očuvaju savez pomirile sa ustupanjem veoma velikog obima kompetencija kako bi sačuvale minimum zajedničkog interesa. U nekim sferama su, pri tome, formulisana takva „konkurentna prava“ i „centra“ i republika da će samo duži period praktične primene pokazati čije odluke i težnje zapravo imaju prioritet. Stoga, dalji razvoj može dovesti kako do jačeg sukoba nadležnosti, tako i do postepenog probijanja vidljivijeg zajedničkog interesa, odnosno barem minimalnog zajedničkog imenitelja, naročito u ekonomiji.

Generalno, takav model bi bio prihvatljiv i za Jugoslaviju, ali uz uslov da se veoma precizno regulišu međunacionalni problemi, odnosno status i prava naroda koji sada učestvuju u sukobima do kojih je u Jugoslaviji došlo (granice, autonomije itd.). Najnepovoljnija razlika između sovjetske i jugoslovenske situacije je u tome što u Jugoslaviji traje ratni sukob koji veoma ozbiljno dovodi u pitanje mogućnost postizanja

svakog sporazuma, pa i onog koji bi bio sličan najnovijem sovjetskom modelu. Bez obzira na sve, taj model zaslužuje pažnju, ali bi morao pretrpeti određene korekcije ukoliko bi bio primenjen na jugoslovensku situaciju.

S U M M A R Y

SOME INTERNAL AND INTERNATIONAL ASPECTS AND IMPLICATIONS OF CHANGES OF THE FEDERAL STRUCTURE OF THE U.S.S.R.

The basic consequence of all that happened in the Soviet Union in last August was a considerably accelerated and dynamic process of the solution of the social crisis in the country. In the long run it is the process that was unavoidable and inevitable, i.e. it would have started and developed even without the attempt at a coup d'état in August 1991. This event, however, served as a catalyst, changed the dynamics of solution of the Soviet crisis and introduced new forms and methods of solution of an extremely complex situation in the Soviet society. And finally, it contributed to an accelerated and radical re-definition of the Soviet state as a community of nations and republics. The peculiarity of the thus formed situation is in that the disintegration processes in the USSR became substantially accelerated and radicalized and that, on the other hand, however, the realization of necessity of avoiding the anarchy and definitive disintegration of the state community very quickly prevailed.

The Soviet republics have found themselves faced with the dilemma of whether to use the newly formed situation to the purpose of their maximum emancipation and, on the other hand, to surmount difficult obstacles and problems both in the economic and military domains and in the sphere of international relations. Thus a rapid disintegration of the Soviet state community has been, at least temporarily, stopped at the minimum level of common interests, but also with grave uncertainties concerning its future.

Consequences and impact of the disintegration of the USSR and of the forming of a new confederative alliance of states on its territory are, of course, hard to predict. The only clearly established facts are that the recent changes in the USSR brought about a definitive end of the post-war international order in Europe, and that the USSR ceases to be a superpower by the „classical“ criterion. Its behaviour could be predicted if the alliance remained viable to the measure where the federal state institutions and organs would decisively influence the major international political steps of the country. In such a case the external policy of the USSR would focus primarily on the securing as favourable as possible conditions for its internal political reforms.

In the case, however, of a further disintegration of the USSR, and notably of institution of new independent states, also more serious complications might

ensue. The most probable and realistic variant of further developments lies, however, somewhere between the preservation of the alliance and its full disintegration. If fundamental upheavals or conflicts will not follow one might expect that after an inavoidable period of affirmation of the „new independence“ of the Soviet republics their really vital interests will become more clearly defined and crystallized.

The most fundamental of these problems is the question of the future policy and behaviour of Russia. On the orientation of its leadership, on the position of Yelcin and his relations with Gorbachov as well as on the relations between the political forces within Russia will decisively depend the forming and further development of the new alliance of the Soviet states.

R E S U M E

CERTAINS ASPECTS INTERIEURS ET INTERNATIONAUX ET IMPLICATIONS DU CHANGEMENT DE LA STRUCTURE FEDERALE DE L'UNION SOVIETIQUE

La consequence principale du tout ce qui s'est passé en Union Soviétique en août 1991 est un processus dynamisé et accéléré de la résolution de la crise dans le pays. Regardant à long tère, il s'agit des processus qui ont été inévitables et sans possibilité de les arrêter, or ils avaient eu leur chemin du déroulement même sans coup d'état avorté en août. Cependant, cet évènement a servi comme catalisateur qui a changé la dynamique de la crise et a apporté de nouvelles formes et méthodes de résolution de la situation très compliqué dans la société soviétique. Enfin, il a contribué à la redéfinition accéléré et radicale de l'Etat soviétique comme la communauté des peuples et des républiques. La situation spécifique née consiste en processus accélérés de désintégration de l'URSS, mais aussi en conscience nouvelle de nécessité de l'empêchement de l'anarchie et de la destruction totale et définitive.

Les républiques soviétiques se sont trouvées dans un impasse entre la résolution de profiter de la situation pour obtenir leur indépendance, et les obstacles objectives dans le domaine économique et militaire, ainsi que dans le domaine des rapports nationaux. Une telle désintégration rapide, même temporairement a été arrêté au niveau minimum des intérêts communes, mais avec une grande incertitude pour le future.

Les consequences et l'influence de la désintégration de l'URSS et de la formation de la nouvelle aliance confédérale sur ce territoire, sont imprévisibles. Il est claire uniquement que les changements en URSS ont provoqué définitivement la fin de l'ordre postguerre en Europe et que l'URSS disparrait comme superpuissance d'après le critérium „classique“. Son comportement serait prévisible si l'aliance restera de façon que les organismes fédéraux faissant influence sur les décisions politiques principeles du pays. Dans ce cas, la politique extérieure du pays sera dirigé vers assurance des conditions favorables pour réalisation des réformes radicales à l'interieur du pays.

Si la désintégration de l'URSS continue, en particulier avec la création des nouveaux Etats, il est possible d'avoir les complications sérieuses. Variante la plus réaliste est, cependant, entre la sauvegarde de l'alliance et la destruction totale. Si les conflits de base ne se produiraient pas, on pourra espérer la définition claire des intérêts vitaux réels, après une période inévitable de l'affirmation des „nouvelles indépendances“ dans les républiques.

Parmi les problèmes de base il est aussi la question de la politique future et de comportement de la Russie. Le développement future de la nouvelle alliance des Etats, même sa formation, dépendra de l'orientation des dirigeants russes, de la position de Yeltsin et de ses rapports avec Gorbatchov, ce que paraît très important.

РЕЗЮМЕ

НЕКОТОРЫЕ ВНУТРЕННИЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ АСПЕКТЫ И ИМПЛИКАЦИИ ИЗМЕНЕНИЯ ФЕДЕРАЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ СССР-а

Главное последствие всего, что случилось в Советском Союзе в августе 1991 года – значительное ускорение и динамизация процесса развязки общественного кризиса в стране. Если смотреть долгосрочно, речь идет о процессах, которые были неизбежными и неприостанавливаемыми, т. е. они бы случались, если бы и не было попытки переворота в августе. Однако, это событие послужило катализатором, изменило динамику развязки советского кризиса и внесло новые формы и методы решения сложной ситуации в советском обществе. Наконец, оно способствовало ускорению и радикальному переопределению самого советского государства, как содружества народов и республик. Специфика создавшейся ситуации заключается в том, что, с одной стороны, весьма ускорились и стали радикальными процессы дезинтеграции в СССР, но, с другой стороны, очень быстро взяло верх сознание о необходимости избежать анархии и окончательного распада.

Советские республики попали в затруднительное положение, ибо, с одной стороны, они исполнены решимости использовать создавшуюся ситуацию, для того, чтобы обеспечить предельную самостоятельность, а с другой, они должны преодолеть тяжелые преграды в экономической и военной сферах, а также в сфере межнациональных отношений. Таким образом скоротечная дезинтеграция, хоть временно, приостановилась на минимальном уровне совместных интересов, но при наличии большой неизвестности, связанной с будущим.

Последствия и влияние дезинтеграции СССР-а и формирования нового конфедеративного союза на этой территории, конечно, трудно предвидеть. ясно только одно, что изменениями в СССР дефинитивно окончен послевоенный международный порядок в Европе, что СССР перестает быть великой державой по „классическим“ критериям. Его поведение можно было бы предвидеть только в том случае, если бы союз сохранился таким

образом, чтобы союзные органы все-таки решающим образом влияли на главные внешнеполитические шаги страны. В таком случае внешняя политика СССР будет направлена, прежде всего, на обеспечение максимально благоприятных условий для внутренних радикальных реформ.

В случае, если произойдет дезинтеграция СССР, в частности, если оформятся новые независимые государства, возможны и серьезные осложнения. Наиболее реальным является вариант, которым обеспечивается среднее развитие, где-то между сохранением союза и полной дезинтеграцией. Если не будут иметь место основательные сотрясения или столкновения, можно было бы ожидать, чтобы после неизвестного периода подтверждения и выкристаллизировались реальные существенные интересы.

Среди этих проблем основным является вопрос будущей политики и поведения России. От ориентации русского руководства, позиции Ельцина и его отношений с Горбачевым, а также от отношений политических сил в России, существенно зависит само создание, в частности дальнейшее развитие нового союза держав.